

Een nieuwe visie op Paulus

In de afgelopen vijftig jaar is niet alleen het katholieke denken over de Joodse godsdienst veranderd, maar ook onze kijk op de apostel Paulus. We hebben ontdekt dat we zijn brieven door de eeuwen heen steeds met een andere bril hebben gelezen. Daardoor hebben kerk en Bijbelwetenschap zich verwijderd van de vraag die Paulus bezighield. Door de nieuwe inzichten van de afgelopen vijftig jaar komen we dichterbij de oorspronkelijke bedoeling van de apostel.

Om een indruk te krijgen van die nieuwe kijk op Paulus, moeten we de andere brillen afleggen. Om welke brillen gaat het? In oecumenische en wetenschappelijke kringen is vooral de bril van Maarten Luther overheersend. Voor katholieke lezers is er nog een andere bril die moet worden afgelegd: die van de epistellezingen tijdens de liturgie volgens Trente. Laat ik met deze laatste bril beginnen.

Knorrige apostel in de epistels

Voordat het Tweede Vaticaans Concilie de liturgie veranderde, werd in de mis zelden uit het zogenoemde Oude Testament gelezen, maar in plaats daarvan een stukje uit de brieven van Paulus. In de oude theologie verving het Nieuwe Testament het Oude. Uit de brieven van Paulus werden vooral die stukjes gekozen die over concreet gedrag gingen. Maar de passages werden losgemaakt van hun context. Hierdoor klonken ze in de oren van de kerkgangers vaak als knorrig, kleinerend en beschuldigend. Dit bepaalde bij de kerkgangers hun beeld van Paulus: de vrijheid die Jezus predikte, werd door Paulus weer opgesloten in een nieuw instituut: de kerk met al haar regeltjes. In het Paulus-jaar (2008-2009) kwam dit beeld naar voren en vooral in de reactie van schrijvers die na de jaren '60 hiervan afscheid hebben genomen. Dat afscheid is terecht. Wanneer je de brieven van Paulus in hun geheel leest en in hun context plaatst, ontstaat een heel ander beeld. Dan valt bijvoorbeeld op hoeveel vrouwelijke medewerkers Paulus had en met hoeveel waardering hij over hen schrijft. Maar ook hoezeer zijn brieven een boodschap van bevrijding zijn. Jezus en Paulus tegen elkaar uitspelen, dat kan niet meer.

Bril van Luther

Belangrijker voor de huidige discussie is de bril van Maarten Luther. Hij uitte kritiek op misstanden in de laatmiddeleeuwse kerk. Die kritiek werd krachtig verwoord tijdens het Vijfde Concilie van Lateranen dat voorjaar 1517 eindigde. Maar alle goede voornemens werden gefrustreerd door de toenmalige pausen en kardinalen. Uit teleurstelling hierover kwam Luther op 31 oktober 1517 met zijn protest naar buiten. Later zou dit moment beschouwd worden als het begin van de Reformatie.

Bij het tegenhouden van de hervormingsplannen beriep de hiërarchie zich op de traditie van de kerk. Luther en andere hervormers zagen zich genoodzaakt om zich te beroepen op het gezag van de *Schrift alleen*. In de discussie over de handel in aflaten kwam hier de kwestie bij van de goede werken, zoals in Mattheüs 25 beschreven. Luther stelde hier de leus '*het geloof alleen*' tegenover. Volgens Luther kon je de hele discussie over de aflaten samenvatten in de vraag: "Hoe verkrijg ik (elke mens) genade bij God?" Het antwoord was voor Luther duidelijk: '*door het geloof alleen*'. Daarvoor beriep hij zich op Paulus.

Vanuit zijn nieuwe vraagstelling kwamen de Wet van Mozes en het Evangelie van Christus lijnrecht tegenover elkaar te staan. Bij de kerkvaders en in de middeleeuwen was de Wet van Mozes een geschenk van God aan zijn volk. In hun visie hadden de Joodse leiders wel allerlei menselijk voorschriften aan de Wet toegevoegd, maar de Wet van Mozes zelf was in principe goed. Bij Luther ontstaat een scherpe tegenstelling: de Wet is helemaal niet goed. Haar goede

werken zijn een poging van de mens om zichzelf rechtvaardig te maken tegenover God. Om die reden heeft Luther ook een vernietigende kritiek op de Joodse godsdienst. De vraag is echter of de vraag van Luther ook de vraag is die Paulus bezig hield.

Bril van Stendahl

Het was geen katholiek, maar een Zweedse Lutheraan die deze vraag in de jaren '60 opwierp. Hij werkte als Bijbelgeleerde aan de universiteit van Harvard. Bij zijn studies naar Paulus was hij gestuit op het probleem van de 'bril': met welke vragen en vooronderstellingen lees je de brieven van Paulus? Als pastor had Stendahl gemerkt dat de nadruk van Augustinus en Luther op schuld en boete mensen psychisch in de problemen kon brengen. Bovendien had hij na de Tweede Wereldoorlog interesse gekregen in de relatie tussen de kerk en het Joodse volk. De lutherse bril die hij vanuit zijn theologiastudie had meegekregen, verloor hierdoor zijn vanzelfsprekendheid. Zou je Paulus ook anders kunnen lezen? Wat is eigenlijk de vraag die Paulus zelf bezig houdt?

Bij hernieuwde lezing van de brieven ontdekte Stendahl dat het bij Paulus niet om losse individuen ging, maar om het - al dan niet - lid worden van een gemeenschap. Kan de messiaanse gemeenschap ('de jonge kerk') alleen Joodse mensen toelaten of ook niet-Joden? Wat zijn dan de markeringspunten? Uiteraard het geloof dat Jezus de Messias is. Maar welke rol speelt de besnijdenis wanneer Griekse mannen willen toetreden tot de messiaanse gemeenschap? Paulus verdedigt het standpunt dat zulke niet-Joodse mannen alleen gedoopt hoeven te worden. Ieder die gedoopt is in de naam van Jezus, maakt deel uit van het Lichaam van de Messias, de nieuwe gemeenschap. Ook het houden van de sabbat geldt alleen voor de Joden, niet voor de gedoopte Grieken. Wat Paulus voor ogen stond, was een gemengde gemeenschap. Na de doop bleven de Joden trouw aan de Wet van Mozes, inclusief sabbat, besnijdenis en spijswetten. Maar gedoopte Grieken hoefde zich alleen aan de kern van de Torah te houden: het gebod van de naastenliefde. Wie zich daar aan houdt, vervult heel de Wet van Mozes. Het standpunt van Paulus werd volgens Gal 2,11-21 door de andere apostelen bevestigd. Aan de onduidelijkheden in dit compromis werd door de apostelen minder gewicht toegekend: zij verwachtten immers dat Jezus spoedig als Messias zou terugkomen. Die verwachting gaf Paulus ook zijn gedrevenheid en felheid. Hij moest zoveel mogelijk Grieken overhalen, voordat het te laat zou zijn.

In deze visie van Stendahl heeft Paulus de Wet van Mozes helemaal niet afgeschaft zolang het om Joden gaat, ook niet wanneer zij in Jezus geloven. Maar als het gaat om Grieken die in Jezus geloven en gedoopt worden, dan hoeven zij niet die voorschriften van Mozes op zich te nemen die een belemmering vormen. Het gezamenlijk eten van de Maaltijd van de Heer kan heel goed wanneer de leden van zo'n gemengde gemeenschap elkaar volwaardig als broeders en zusters aanvaarden. Daar zijn de brieven op gericht. Paulus zelf heeft nooit enig probleem gehad met de naleving van de Wet: ik was onberispelijk, zegt hij zelf (Fil. 3,6).

Doorwerking

De nieuwe visie van Stendahl is geleidelijk door steeds meer Bijbelgeleerden en theologen overgenomen. Maar het 'nieuwe perspectief op Paulus' is nog steeds omstreden. Het loslaten van oude en vertrouwde beelden is altijd moeilijk.

In al die jaren dat ik me met Paulus bezig houd, heb ik al veel onderzoekers van mening zien veranderen. Soms met een omweg. In de jaren '70 van de vorige eeuw vond een grote oecumenische doorbraak plaats tussen katholieken en protestanten. Katholieken gingen zich meer in de bijbel verdiepen en stonden open voor de protestantse interpretaties. In dat verband kwam de visie van Luther op Paulus, de Wet en de Joodse godsdienst mee. Maar geleidelijk drongen de inzichten van Stendahl door, samen met de dialoog met Joodse onderzoekers. Eén van de katholieke theologen zei toen: "In de oecumene heb ik eerst geleerd

dat het begrip ‘wet’ verkeerd is, ook de Wet van Mozes. Maar nu – in de dialoog met Joden – leer ik dat Paulus de Wet van Mozes niet heeft afgeschaft en dat God zijn verbond met het Joodse volk nooit verbroken heeft. Dat is me wat. Nu moet ik opnieuw mijn denkraam veranderen!”

Wat deze nieuwe visie op Paulus – samen met de visie van Vaticanum II op het Joodse volk – betekent voor onze kijk op kerk en christologie, wil ik in een volgend artikel uitwerken. Wie meer wil lezen over de nieuwe visie op Paulus, kan terecht op de website van de KRI.

Jaap van der Meij

Bron: Kroniek 2013/2